

Зміст

Лариса ІВШИНА

Слово до читачів 3

Юрій ТЕРЕЩЕНКО

«Події. Постаті. Ідеї» 21

Розділ I.

КРІЗЬ ДАЛЕЧИНЬ СТОЛІТЬ:

НАШІ ВІРНІ ДРУЗI

Юрій ТЕРЕЩЕНКО

Перші Кам'янти й Україна-Русь

у добу Володимира Великого
та Ярослава Мудрого 41

Юрій ТЕРЕЩЕНКО

Великі князі литовські

Гедимін та Ольгерд

Інтегратори старокиївської
державної спадщини 48

Юрій ТЕРЕЩЕНКО

Великий князь литовський Вітовт

Речник зміцнення Литовсько-Руської держави 59

Юрій ТЕРЕЩЕНКО

Свідригайло Ольгердович

Лідер українсько-білоруської партії
у Великому князівстві Литовському 71

<i>Юрій ТЕРЕЩЕНКО</i>	
Славетні князі з XV століття	
Династія Олельковичів і спроба реанімації Старокиївської держави	79
<i>Петро КРАЛЮК</i>	
Оборонець земель українських	
Бернард Претвич	85
<i>Петро КРАЛЮК</i>	
Дивовижна доля італійця XVII століття	
Піетро делла Валле: той, хто хотів перетворити Україну на «економічний рай»	90
<i>Олександра КЛЬОСОВА</i>	
Фундатор знань про Україну	
Як Г'йом де Боплан відкрив Європі «країну козаків»	97
<i>Юрій ТЕРЕЩЕНКО</i>	
Визвольні процеси в Англії	
та Україні XVII ст. Олівер Кромвель і Богдан Хмельницький	103
<i>Юрій ТЕРЕЩЕНКО</i>	
Ті, хто подав нам руку	
Європейські союзники Богдана Хмельницького у боротьбі за незалежність України	123

<i>Юрій ТЕРЕЩЕНКО</i>	
Фауст Социн і українські	
антитринітарії	134
<i>Георгій ПАЛАКІН</i>	
Україна в переплетенні держав	
П'єтр I, Ференц II Ракоці	
та Карл XII: дипломатичний	
трикутник початку XVIII ст.	150
<i>Юрій ТЕРЕЩЕНКО</i>	
«Щоб дерево свободи розквітло у Києві»	
Велика Французька революція,	
Наполеон і Україна	161
<i>Тетяна ОСТАШКО, Юрій ТЕРЕЩЕНКО</i>	
«Мета — тривале послаблення Росії»	
Габсбурги і Україна	
напередодні розпаду імперії	177
Розділ II.	
ДУХ СЛОВО ІДЕЯ. ОБРАЗ УКРАЇНИ	
У СВІТОВІЙ КУЛЬТУРІ	
<i>Марія ЧАДІОК</i>	
Вершина західноєвропейської україніки	
Йоганн-Христіан Енгель — автор першої	
наукової праці з історії України	193
<i>Петро КРАЛЮК</i>	
Покровитель українських автономістів	
Микола Репнін	200

<i>Володимир ПАНЧЕНКО</i>	
Адам Міцкевич: українські проекції	208
<i>Ігор СЮНДЮКОВ</i>	
Трибуна совісті	
Єдність політики та моралі	
за Олександром Герценом	220
<i>Сергій ГРАБОВСЬКИЙ</i>	
Антон Чехов: український вимір	228
<i>Володимир ПАНЧЕНКО</i>	
Українські дороги Івана Буніна	235
<i>Олександра КЛЬОСОВА</i>	
Найвідоміший у світі киянин	
Казимир Малевич	261
<i>Сергій ГРАБОВСЬКИЙ</i>	
Микола Корнійчуков в інтер'єрі доби	
Корній Чуковський і Україна	267
<i>Ігор СЮНДЮКОВ</i>	
Вір тільки в себе	
Уроки Володимира Жаботинського	
для України	277
<i>Ігор СЮНДЮКОВ</i>	
Життя вільної людини	
Віктор Некрасов	286
<i>Володимир ПАНЧЕНКО</i>	
Василь Гроссман і «бісі»	292

Розділ III.

ПОВІСТЬ ПРО НЕПОДІЛЬНІСТЬ СВОБОДИ: ВІЛЬНА УКРАЇНА І ВІЛЬНИЙ СВІТ

Тетяна ОСТАШКО

Вибір «червоного князя»

- Українська доля Вільгельма Габсбурга —
Василя Вишневаного 315

Ігор СЮНДЮКОВ

Життя безцінне

- Мандрівник Фрітъоф Нансен —
людина, яка врятувала
мільйони жертв голоду 330

Сергій КОТ

- Ланселот Лоутон — і Русь-Україна 340

Ігор СЮНДЮКОВ

Франклін Рузвельт і його наступник

- За що західний світ і Україна
мають бути вдячними Гаррі Трумену 359

Євген МАРЧУК

«Вона показувала, як незалежність виглядає»

- Згадуючи Маргарет Тетчер 373

Ігор СЮНДЮКОВ

Крах «імперії зла»

- Президент Рейган і розпад СРСР 379

<i>Олександра КЛЬОСОВА</i>	
Гаррет Джонс наодинці	390
з великою брехнею	
Джеймс МЕЙС	
Повістъ про двох журналістів	
Волтер Дюранті, Гарет Джонс	
і Пулітцерівська премія	398
<i>Юрій ШАПОВАЛ</i>	
«Я прагнув показати світові	
найкращих людей сусідніх народів»	
Про актуальність спадщини	
Єжи Гедройца	413
<i>Ігор СЮНДЮКОВ</i>	
Великий Пастир	
Папа Іван Павло II і духовне	
звільнення українців	428
<i>Борис СОКОЛОВ</i>	
Захищаючи право на свободу	
Академік Андрій Сахаров, Україна і Крим	440
<i>Леся БОНДАРУК</i>	
Апостол російського лібералізму	
Валерія Новодворська	451
<i>Ігор СЮНДЮКОВ</i>	
Око Старшого Брата	
Похмурі пророцтва Джорджа Орвелла	462

<i>Володимир БОЙКО</i>	
Шукач справедливості	
Місія Джеймса Мейса	468
<i>Анна ДАНИЛЬЧУК</i>	
Енріке Мартінес Кодо.	
Аргентинець з українським серцем	485
<i>Микола ЖУЛИНСЬКИЙ</i>	
Вчений-інтелектуал світового рівня	
Омелян Пріцак	493
<i>Ігор СЮНДЮКОВ</i>	
«Проект Горбачова»	
Що дала Перебудова Україні?	532
<i>Микола СІРУК</i>	
Справжній американець	
Українці у великому боргу перед сенатором Джоном Маккейном	538
<i>Микола СІРУК</i>	
«Зелений Патріарх» і канони,	
або На чому ґрунтуються переконання Варфоломія I із надання Україні Томосу — автокефалії	548
Про упорядників	558
Про авторів	559

Ми можемо відповідально твердити, що своєю кар'єрою в духовному світі Феофан Прокопович був зобов'язаний гетьману Мазепі. Справді, ким був 23-річний Феофан, який 1704 року повернувся в Україну після подорожі до Європи? Це Мазепа влаштував його у віці 25 років професором, а потім префектом Києво-Могилянської академії.

Знаючи, що цар, який давно вже збирався позбавити Гетьманщину будь-яких залишків автономії, готовий здійснити свої наміри, Мазепа зрозумів, що єдиний вихід — укласти військово-політичний союз зі Швецією, чиї війська якраз прямували в Україну. Гетьман зважився. У листі 1720 року, написаному Пилипом Орликом, який був безпосереднім свідком виступу Мазепи перед соратниками, до Стефана Яворського, слова гетьмана відтворюються так: «Перед Всезнаючим Богом протестую і на тому присягаю, що я не для приватної моєї користі, не для вищих гонорів... але для вас усіх під владою і регіментом моїм зостаючих... для спільногодобра матері моєї Вітчизни сердешної України... хочу так з допомогою Божою чинити, щоб Ви з дружинами й дітьми, і Вітчизна з Військом Запорозьким як від московської, так і від шведської навали не загинули».

Для людей, близьких до Мазепи, настав час особистого вибору — з ким вони: з тираном чи гетьманом. За свідченням Миколи Костомарова, Прокопович був український чутливий до зміни політичної кон'юнктури. «Вдячний учень» не просто перейшов на бік Петра I, він став ініціатором анафеми Мазепі й ідеологом самодержавства (яке потім завдало нищівного удару по основі політичної організації України — Гетьманату). Саме Прокопович був

організатором «церковного міністерства», внаслідок чого цар підпорядкував Православну церкву собі. А посада патріарха була скасована аж до 1917 року.

Вражаючий приклад віроломства Прокоповича часто мають на увазі, коли кажуть, що українці побудували Російську імперію. Цей «тренд» усе ще дається взнаки. Є й сьогодні кандидати у «фенофани прокоповичі»...

Наслідки такої локальної зради-невдачності стали глобальними й тривали понад 300 років. У весь цей час Москва жорстоко переслідувала пам'ять про Мазепу.

А пам'ять і вдячність дуже тісно пов'язані, вони одна без одної не існують. Без пам'яті немає вдячності, а без вдячності немає історичної пам'яті. Для нас у «Дні» це дуже важливо.

Майже 400 років тому, 1620-го, перші англійці-переселенці висадилися на території теперішнього штату Вірджинія і, попри морози, брак харчів, вороже ставлення індіанців, дивом залишилися живими. Ця сторінка історії закарбувалася у святі — Дні подяки, що відзначається в останні вихідні листопада й досі є одним із найважливіших у США. Американці дякують, по-перше, Богу, по-друге, своїм предкам, які проявили солідарність і взаємодопомогу, й, нарешті, одне одному — своїй сім'ї, колегам — за толерантність, доброту й розуміння.

Ми, творці цієї книги, «висадилися» на простір почасти зруйнований, насичений інфантильністю. І в цьому є певна складність. Якщо Ізраїль будували ті, хто поїхав, щоб творити свою державу, то Україну мають будувати ті, хто залишиться, очистивши свідо-

мість від застарілих догм. І тому нам потрібно було постійно розширювати розумний простір, підтримуючи гасла «Посімо — зайде» та «Не втомлюйтесь нести світло».

Джеймс Мейс, американський історик, директор комісії Конгресу США з питань голоду в Україні, чия доповідь стала справжнім вибухом, уперше відкривши світовому загалу очі на масштаби катастрофи, пережитої українцями, у своєму листі (2003 р.) до Оксани Пахльовської писав: «Ви думаете, що вони нас почувають, зрозуміють, що ми намагаємося сказати, і діятимуть по-іншому? Люди з грошима і владою в Україні не мають жодної культури або усвідомлення чогось, крім власних інтересів, а люди культури не мають ані грошей, ані влади. Певною мірою це відбувається скрізь і завжди, але справжня шкода, завдана цій країні (так само, як перерваний інтелектуальний розвиток, спричинений знищеннем чи залякуванням інтелігенції у радянські часи), поставила її в особливо вразливе становище, таке, що зобов'язує нас, людей доброї волі, зробити все можливе».

Автори цієї книги не відірвані від реальності, ми прекрасно знаємо контекст. Але тим більше вважаємо за необхідне втілювати наш задум.

У своєму інтелектуальному проектуванні газета «День» переживала три різні етапи. Перший — це спроба політичного «квантового стрибка» у 1999 році, коли ми активно підтримували такий шлях, який би унеможливив створення олігархату, й кандидата у президенти, який, на наш погляд (а подальша історія це підтвердила), був би промоутером саме євроатлантичного шляху України. Коли це не вдалося, тоді на одній із редакційних нарад я

сказала: «Тепер ми будемо займатися суспільством». Наслідком стала «Бібліотека газети «День» — понад 20 книжок, які включають у себе всі вузлові питання, що стосуються історії нашого народу і можуть стати підставою для переосмислення давнього та новітнього минулого. Ми і самі вчилися, і намагалися формувати у читачів знання про себе — оскільки це основа для зміцнення ідентичності, на яку активно нападає наш ворог. Адже Україна на тому етапі була таємницею незнайомкою для багатьох співвітчизників і залишається такою, попри всі зусилля, що докладаються інтелектуалами, зокрема нашими авторами (перша книга серії — «Україна Incognita» — має вже дев'ять перевидань, що засвідчує невтамований інтерес людей до власної історії). Але просто знань недостатньо.

Що більше знаєш, то більше задумуєшся над тим, що було такого особливого в нашій історії, що в нас стільки разів були спроби створення держави й ми зазнавали невдач. Так, ми живемо на геополітичному перехресті, й це точно той випадок, коли географія вплинула на історію. Але є ще щось. Що саме? Мені хотілося над цим подумати.

Одразу після відвідання Японії я написала статтю «Ідентичність і модернізація». Вона для мене важлива, тому що я зрозуміла, що народи, які здаються нам цілком успішними, ставлять собі запитання: від чого посується національний характер? Це й стало третім пунктом нашої програми у «Дні» — модернізація спотвореного рабством, геноцидом національного характеру, якому потрібно повернутися на ті цивілізаційні рейки, що про них ми пишемо, постійно звертаючись до досвіду, надбаного ще до

1654 року. Ми маємо на увазі звернення до часів, коли створені «Руська правда» Ярослава (блізько 1035 — 1060 рр.), «Повчання Володимира Мономаха» (1120 р.). Там закладені ті правила, які тільки згодом знайшли втілення у Великій хартії вольностей Британії (1215 р.). Окрім того варто відзначити той колосальний вплив, який мало утворження на наших землях магдебурзького права впродовж XIV — XVI ст. Це наша спадщина.

«Тоді що з національним характером не так?» — запитають наші співгромадяни. Ми говоримо про те, що основна проблема — це століття занепаду, за словами Євгена Маланюка, «ніч бездержавності». Вони не давали шансів сформуватися національній еліті, не культивували високі державницькі поривання. Ще Джавахарлал Неру говорив, що інтелігенція, яка вихована окупальною владою, є ворогом власного народу.

Маргарет Тетчер у червні 1990 року, за півтора місяця до ухвалення Декларації про державний суверенітет України, нагадала нам про це, сказавши: якщо ви обрали свій шлях незалежності, то йдіть ним; проте ви повинні пам'ятати про відповідальність за свої рішення, а це саме те, чого у вас так довго не було. Це означало, що віднині українці відповідатимуть за себе самостійно. Але є одна важлива обставина — до цього потрібно бути готовим. І це сказав інший британець — Редьярд Кіплінг.

За роки колоніального стану українці втратили багато рис, котрі притаманні людині, яка виросла в цивілізованій системі координат. Кривизна національного характеру на якомусь етапі почала дуже різко проявлятися, тому що українці не тільки до Переяслава, а ще й до Мазепи, до кріпосного права — це були інші українці.

Неподавно, оскільки видатна актриса театру ім. Івана Франка Наталія Сумська була гостею цьогорічної Літньої школи журналістики, я вирішила сходити на «Кайдашеву сім'ю» за її участю. І несподівано для себе зрозуміла, що на сцені зовсім не водевіль, я відчула там елементи тяжкої драми, коли народ не жив, а виживав. Що є історія «Кайдашевої сім'ї»? Це історія вегетативного існування, де немає місця для розмов про вищі цінності, де порушена система координат, ієрархія, де діти не визнають авторитету батьків, де вони зайняті тільки тим, що намагаються розділити надбане, де не передаються у спадок цінності. Нічого не бачать, окрім скринь і землі, яку треба поділити. Повністю зруйновані людські стосунки — тому що не закріплюються животворні людські цінності, вдячність насамперед.

Той, хто вихований у рабстві, переважно не має вищих цінностей. Тому цитата із щоденника Толстого, що «для раба нет великого человека, потому что у него свое представление о величине», у цьому контексті є дуже важливою. Саме таке «представление о величине» українцям системно насаджувалося...

Пригадала у зв'язку з цим думку, яку висловив Павло Скоропадський в умовах, коли Гетьманат хотіли повалити й він не відчував підтримки, на яку розраховував: «Що ви хочете від народу, вихованого театром?» Думаю, він мав на увазі малоросійський театр. Утім, що ще могло тоді, в умовах Емського указу, заборон на все українське (високе українське!), пробитися до людей? І ясно, що такий репертуар — водевілі, малоросійські комедії — спотворили смаки й бачення українцями самих себе. Звичайно, вже був класичний український театр Карпенка-Карого, Кропивницького, але трагедія в тому, що через цензурні заборони він, а

тим більше театр Шекспіра чи Шиллера рідною мовою, не міг бути відомий більшості народу.

До слова, історія гетьмана Скоропадського — це ще один приклад вражуючої невдачності, оскільки людина, яка власне створила Українську державу, так і не була пошанована нею. Навіть тепер, через сто років.

Газета «День» привернула увагу суспільства до історії Гетьманату, проголосивши 2018-й роком Скоропадського, підготувавши й видавши книгу «Ave». Але ця тональність ще не підхоплена суспільством.

Хіба може бути стійкою система країни, в якій почесті віддаються не державникам, а тим, хто, може, не бажаючи того, все ж зруйнував тодішню нашу державу?

Конкуренти, схоже, добре вчать нашу історію і знають українські слабкі місця. Тому й після розпаду СРСР Росія захотіла привласнити собі всі типи державності, а в Україні стимулювати всі прояви Руїни. У передмові до «Україна Incognita» у 2002 році я писала: таке відчуття, що в Україні постійно діюча «чорна рада», яка не дає піднятися справжній еліті.

Симптоматично, що один з авторів нашої книги, глибокий вчений Юрій Терещенко на запитання «Де ж ваші послідовники, де школи? Що заважає їм сформуватися?» зі справжньою чесністю відповів: «Мені здається, що в нашему суспільстві є дуже впливові аморальні сили».

Що живить ці сили? Вважаю, що насамперед — олігархічна система, яка склалася в Україні у 90-ті роки ХХ ст.

20 років тому вийшла книжка Євгена Марчука «П'ять років української трагедії», яка певним чином пояснює, чому Україна збилася зі шляху, відтворюючи свою незалежність. Там є така теза: «Проголошення ідеї цивілізованого суспільного розвитку з використанням механізмів протилежної руйнівної дії. Це суть державної політики, що проводиться в Україні з 1994 року».

Олігархат — це явище, яке ще потребує своїх дослідників, але саме він загальмував розвиток держави, виконуючи роль внутрішнього колонізатора в країні, яка щойно звільнилася від колонізації зовнішньої.

Тож маємо ситуацію, яку добре передає фото, що було на одній із наших фотовиставок і мало назву «Лісова пісня. Реквієм». На ньому зображено «місячний пейзаж» після старань бурштино-копачів на Волині. Щойно олігархат дав поштовх для розвитку давніх «законсервованих» вірусів — бо ж він не потребував красних рис, ще більше заганяючи їх у підпілля, просуваючи, відтворюючи, навпаки, найгірше — воно почало руйнувати людину. А зруйнована людина руйнує навколо себе все.

Щоб здійснити духовний трансфер для переходу зі стану, коли чекають усього від усіх інших, а допомогу сприймають як належне, нам потрібно усвідомити: невдячність — це найгірша рабська риса. Як застерігав апостол Павло: «Люди стали невдячні — отже, надійшли останні часи».

Коли чую, як говорять про «державу в смартфоні», то пригадую той парадоксальний вислів, що ми настільки відстали, що тепер можемо випередити. Ця ідея може бути цілком плідною. Тільки головне питання-застереження: «Що ми повинні взяти із

Події. Постаті. Ідеї.

Росія протягом століть, проводячи в Україні політику етноциду і русифікації, докладала чимало зусиль, щоб укорінити у свідомості європейського світу стереотипну уяву про нашу країну як російську провінцію, відмічену хіба що етнографічною своєрідністю. І сьогодні факти свідчать, що ці зусилля були далеко не безпідлідними. У західному суспільстві, попри заяви про схвалення європейського курсу сучасної України, вона і досі трактується (відверто чи приховано) як неспроможна до самостійного державного життя країна.

Значною мірою цьому сприяла й відсутність тривалий час в українській історіографії чіткої державницької концепції власної історії, домінування політико-партийного підходу до взаємин України і Росії, насадження в суспільстві хибної думки про постійну необхідність спільногоФ фронту боротьби за демократизацію Росії та ігнорування в зв'язку з цим власних державницьких позицій.

Щодо цього, важливого суспільного і політичного значення набувач сьогодні висвітлення історії України в контексті загальноєвропейського історичного процесу, конкретний показ позицій як окремих європейських діячів, так і держав у цілому, які протягом усієї історії демонстрували сприйняття України як самодостатнього національного організму, вирішальним вектором якого була європейська цивілізація і повноцінний державно-політичний та культурний розвиток.

Висловлення шаноблиового ставлення до таких проявів визнання в європейському світі є сьогодні одним із чинників подолання комплексу меншовартості, який приступлювався українцям й агре-